

PAPER DETAILS

TITLE: Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm Adli Eserinde Kur'an'a Yapılan Saldirilerin Müdafaası

AUTHORS: Sabahattin Gümüş

PAGES: 395-422

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3976956>

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2024 (Ekim/October)

Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm Adlı Eserinde Kur'an'a Yapılan Saldırıların Müdafaası
Al- Sakkâqî's Refutations of the Accusations Against the Qur'ân in his book Miftâh al-'ulûm
دفاع عن الهجمات على القرآن في كتاب "مفتاح العلوم" للسكاكي

Sabahattin GÜMÜŞ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı
Assistant professor, İstanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of
of Islamic Sciences, Department of Quran exgesis (Tafsir)
İstanbul, TÜRKİYE

sabahattin.gumus@izu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-4027-8934>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 03/06/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 21/10/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2024

Atıf / Citation: Gümüş, Sabahattin. "Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm Adlı Eserinde Kur'an'a Yapılan Saldırıların Müdafaası". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim/October, 2024), 395-422.

<https://doi.org/10.31121/tader.1494798>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

Öz

Bu çalışma, meşhur dil âlimi Ebû Ya'kûb Siracüddin es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) Kur'an'a saldıranlar tarafından ileri sürülen iddialara *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinde verdiği cevapları konu edinmektedir. Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) ilimler tasnifine dair kaleme aldığı *Miftâhu's-sa'âde* isimli kitabında Sekkâkî'yi bu iddialara verdiği cevaplar bakımından yetkin kabul etmesi, konunun onun bakış açısıyla ortaya konmasının gerekliliğine işaret eder. Sekkâkî'nin *Miftâh*'ta yer alan konuyla ilgili bölümde, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* adlı kitabından faydalandığı görülmektedir. Ayrıca Mehmed Şâh Fenârî'nin (ö. 839/1435 [?]) *Enmûzecu'l-'ulûm* ve Mehmed Emin Şîrvânî'nin (ö. 1036/1627) *el-Fevâidu'l-hâkâniyye* adlı eserlerinde, konuya ilişkin ele alınan bilgilerin büyük çoğunlukla *Miftâh*'taki bilgilerle örtüştüğü dikkat çekmektedir. Müteşâbih âyetlerin yanında lafız ve anlam bakımından Kur'an'daki tekrarın i'câz iddiasına hâlel getirdiği, kimi âyetlerin aruz ölçüsünde gelmesinin ve kıraatlerdeki farklılıkların onun ilahi vahiy ürünü olduğuna engel teşkil ettiği, bazı âyetlerde irab hatalarının bulunduğu, bazılarında vakiya uygun düşmeyen hususların yer aldığı, bazı âyetler arasında ise anlam çelişkilerinin olduğu yönündeki iddiaları, onların Kur'an'a yaptıkları saldırıların belli başlılarından. Sekkâkî'nin bu iddialara cevapları irdelendiğinde; sarf, nahiv, işti-kak, belagat, kıraat ve aruz ilimlerindeki bilgi yetersizliğinin, Kur'an'ı lafız ve anlam açısından doğru analiz etmeye engel teşkil ettiği üzerinde durduğu görülür. Şu hâlde Sekkâkî'ye göre Araplar tarafından bilindiği ve kullanıldığı gerçeğinden hareketle nüzul döneminde âyetlerin anlamlarında bir kapalı-lık olmadığından müteşâbih kelimelerin i'câza mâni olmadığı kabul edilmelidir. Kur'an'daki tekrarlar, bulundukları yerler bakımından edebi inceliğe riayet etmek ve makama uygun anlamın seçilmesiyle yakından ilgilidir. Bazı âyetlerin aruz ölçüsüne denk gelmesi, onların şiir olmasını gerektirmez. Çünkü şiirde kasıt ve bilinç temel unsurdur. Âyetlerde ise böyle bir şey söz konusu değildir. Kıraat uleması tarafından muteber görülen sahih kıraatler, vahiy ürünü olduğundan yani hepsi Allah kelamı olduğun-dan birinin diğerine üstünlüğü olmadığı gibi, belagat açısından da her biri üst seviyededir. Kur'an'a saldıranların bazı âyetlerdeki kelimelerin ögelik konumuna itiraz etmeleri, âyetlerin gramatik tahlille-rini bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Kimi âyetlerin gerçeğe aykırı olduğunu iddia etmeleri ise bu âyetleri harfî tercüme üzerinden anlamaları sebebiyledir. Makalede konuyla ilgili bahsedilen bu iddia-lar ve Sekkâkî'nin verdiği cevaplar incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, Def'u metâ'ini'l-Kur'ân, Kur'an'a itirazlara cevaplar.

Abstract

The study examines the replies of famous linguist Yûsuf ibn Abî Bakr al-Sakkâqî (d. 626/1229), a linguistics scholar known for his work titled *Miftâh al-'ulûm*, to the claims made by those who criticized the Qur'ân. The fact that Tashkubrîzâde Ahmad ibn Mustafâ (d. 968/1561) considered him competent in *Miftâh al-sa'âda*, which he wrote about the classification of sciences to be competent in terms of his answers to these allegations. In his chapter on this issue in *Miftâh*, al-Sakkâqî quotes from Ibn Qutayba's (d. 276/889) *Te'wîl al-mushkil al-Qur'ân*. It is also noteworthy that the information on this issue in Mehmed Shâh Fanârî's (ö. 839/1435 [?]) *Anmûzaj al-'ulûm* and Mehmed Emin Shirwânî's (ö. 1036/1627) *al-Fawâid al-hâqâniyya* mostly matches the ones in *al-Miftâh*. Among the defamatory claims against the divine nature of the revelation are several issues, including: the argument that repetition in the Qur'ân undermines the concept of i'jâz (inimitability) in terms of both wording and meaning; assertions that some verses contain grammatical errors (i'râb mistakes); allegations of false information; contradictions in meaning among various verses; the presence of certain verses in prosodic measurements ('arûd); variations in Qur'ânic recitations; claims that specific verses contradict established grammatical rules; and accusations that some verses conflict with reality. An examination of Sakkâqî's work in this context reveals that critics often lack a solid understanding of the sciences of syntax (nahw), morphology (sarf), derivation (ishtiqaq), rhetoric (balaghah), reading (qirâah), and prosody ('arûd), which hinders their ability to analyze the Qur'ân's language and meanings effectively. According to Sakkâqî, the Qur'ân was revealed in a language familiar to the Arabs, including mu-tashâbih words that were not ambiguous at the time of revelation. The repetitions within the text convey literary meanings relevant to the Qur'ânic context and do not detract from its inimitability. Critics also challenge the grammatical structure (i'râb) of certain words in the Qur'ân, demonstrating a lack of

proficiency in grammatical analysis. The correspondence of meaning among some verses to prosody ('arūd) does not imply that these verses are poetry, as poetry requires intentional adherence to a specific meter, which is absent in the Qur'ānic verses. The valid qirā'ahs, as recognized by scholars, are all considered products of revelation; thus, no one qirā'ah is superior to another, and each stands at the highest level of eloquence. Another accusation involves alleged contradictions between some Qur'ānic verses and claims that certain verses are contrary to reality. However, there is no inherent contradiction in meaning among the verses of the Qur'ān, nor can it be substantiated that any of them contradicts reality. Addressing perceived contradictions necessitates consistency in dimensions such as time, place, and purpose, which is often lacking in the verses cited by critics.

Keywords: Qur'ān exegesis (Tafsīr), al-Sakkâkî, Miftāh al-'ulûm, Daf'u matā'in al-Qur'ān, Responds to objections to the Qur'ān.

الخلاصة

تتناول هذه الدراسة أجوبة العالم الشهير أبي يعقوب سراج الدين السكاكي (ت. 1229/626)، في كتابه "مفتاح العلوم"، على الدعاوى التي يطرحها من يطعنون في القرآن. وكان لكفاءته - التي أشار إليها طاشكبري زاده أحمد أفندي (ت. 1561/968) في كتابه "مصباح السعادة" عن إجاباته على هذه المطالبات - أثر في تناول الدراسة لهذا الموضوع من وجهة نظره. ويلاحظ أن السكاكي في القسم المتعلق بهذا الموضوع في الـ"مفتاح" قد استفاد من كتاب "تأويل مشكل القرآن" لابن قتيبة (ت. 889/276)، كما يلاحظ أن المعلومات المتعلقة بالموضوع الواردة في كتابي "أنموذج العلوم" لمحمد شاه فناري (ت. 1435/839 [؟])، و"الفوائد الخاقانية" لمحمد أمين الشرواني (ت. 1627/1036) تتطابق إلى حد كبير مع تلك الواردة في الـ"مفتاح". وأهم وجوه الطعن في القرآن في زمان السكاكي تمثل في الجوانب التالية: أن التكرار اللفظي والمعنوي في القرآن يعيب ادعاء الإعجاز القرآني، ومجيء بعض الآيات على الأوزان الشعرية مع ادعاء أنه ليس شعراً، وكذلك اختلاف القراءات يمنع من أن يكون القرآن وحياً إلهياً، كما أن بعض الآيات خالفت الإعراب وقواعده الثابتة في العربية، وأن بعض ألفاظ الكتاب جاء متناقضاً في المعنى مع بعضها الآخر. وأيضاً يزعمون أن القرآن يحوي ما يخالف الحقيقة والواقع. وعندما نفحص أجوبة السكاكي في هذا السياق نجده قد أحال دعاوهم بالجملة إلى افتقارهم إلى المعرفة بعلوم النحو والإعراب والاشتقاق والبلاغة والقراءات والعروض، مما منعهم من تحليل عبارات القرآن تحليلاً صحيحاً لفظاً ومعنى. لذلك، بحسب السكاكي، ينبغي أن يسلموا بأن وجود الكلمات المتشابهة (المكررة) في القرآن ليس مانعاً لإعجازه؛ إذ لم يكن هناك غموض في معانيها في فترة النزول. وللتكرارات في القرآن ارتباط وثيق بمراعاة الأنافة الأدبية من حيث مواقعها واختيار المعنى المناسب للسياق. وموافقة بعض الآيات للأوزان الشعرية لا يعني أنها قصائد؛ لأن النية والوعي هما العنصران الأساسان في الشعر، وهذا لا ينطبق على القرآن. واختلاف القراءات المعتبرة عند علمائها لا يضر كون القرآن وحياً صحيح المصدر؛ إذ لا تُغير من علو بلاغته. واعتراضهم على مواقع الكلمات الإعرابية في بعض الآيات ناتج عن عدم معرفتهم الجيدة بالتحليل النحوي الصحيح للآيات. وأما زعمهم أن بعض الآيات مخالف للواقع، فمرده إلى أنهم يفهمون هذه الآيات من خلال الترجمة الحرفية.

الكلمات المفتاحية: التفسير، السكاكي، مفتاح العلوم، دفع مطاعن القرآن، أجوبة الاعتراضات على القرآن.

Giriş

Kur'an'ı iki kapak arasına alınan diğer kitaplardan ayıran nokta, içerdiği muhtevanın indiği süreçte dış dünyadaki hayatla iç içe olmasıdır. Bundan dolayıdır ki âyetler, bu dönemde gündeme göre parça parça inmiş ve Müslümanları yönlendirmiştir. Bunun yanı sıra telaffuzda kolaylık olsun diye âyetlerdeki kimi kelime veya ifadelerin farklı okunmasına izin verilmiştir. Bu durum, nüzul dönemi için inen âyetlerin neyi ifade ettiği ve neye tekabül ettiği hususunda kolaylık sağlamışsa da nüzul döneminden uzaklaşıldıkça bir problem hâlini almaya başlamıştır. Zira artık nüzul dönemine şahit olmayan, o zamanı ve indiği mekânı ihata edemeyen muhataplar için Kur'an, bir araya getirilmiş ve belli bir sıralamaya tabi tutulmuş ayrıca farklı şekillerde de okunabilen âyetlerden müteşekkil hacimli bir metin olarak bulunuyordu. Bu olgu, derin ve bütünlüklü bir bakışla bakamayan kimseleri, ilk bakışta gerek lafız gerekse anlam açısından Kur'an metninde bazı problemlerin olduğu düşüncesine sevk edebiliyordu. Nakledilen rivayetlerin ise her zaman âyetlerden neyin kastedileceğine dair son noktayı koyamadığı bilinmektedir. Müslümanlar bu konulara iman açısından yaklaşarak ilmi açıdan yaptıkları tetkiklerle şüpheleri izale etmişlerse de Kur'an'daki bu yönün farkına varan farklı dönemlerdeki gayr-i Müslimler ileri sürdükleri iddialar üzerinden onun ilahi bir vahiy olamayacağı

yolunda kullanmak istemiş ve ona karşı saldırılara girişmişlerdir. Bu hâl, -özellikle sosyal medya alanında- günümüzde de kendini göstermeye devam etmektedir.

Bu açıdan Kur'an'a karşı yapılan saldırıların, erken dönemlere kadar gittiği görülmektedir. Nitekim İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde "Kur'an'a saldıranların hikâyesi" diye isimlendirdiği bölüm altında onların Kur'an'ı yıpratma gayretlerine dönük birçok iddiasını sıralamıştır.¹ Kur'an'a yapılan saldırılar, Batı dünyasında da kendini göstermiştir. 4/10. yüzyılda Batı'da Arapça eserlerin Latinceye çevrilmesine başlanmış, 6/12 ve 7/13. yüzyıllara gelindiğinde bu hususta iyi bir mesafe alınmıştır.² Serbest ve eksik bir tercüme olsa da Kur'an'ın Latinceye çevirisi, 6/12. yüzyılın ilk yarısına doğru Batı'ya ilk defa kazandırılmıştır. Ne var ki bu tercümenin amacının Kur'an'ı doğru anlamak değil, düşman olarak belirlenen Müslümanları alt etmenin yolunu bulma çabası olduğu anlaşılmaktadır.³ 13/19. yüzyıldan başlayarak günümüze doğru gelindiğinde ise Batı'nın daha sistematik bir şekilde müsteşrikler aracılığıyla Kur'an'a farklı açılardan saldırdığı bilinmektedir. Bu dönemde Kur'an'ı yıpratmaya yönelik ortaya atılan iddialara bakıldığında bunların, Kur'an'ın ilahi kaynaklı olmayıp Hz. Peygamber'in (s.a.s.) başkalarının yardımıyla önceki kitaplardan alıntılayarak ya da Yahudi ve Hristiyanlardan öğrenim görerek telif ettiği düşüncesi etrafında toplandığı görülür.⁴

Tüm bunlara karşılık İslam uleması erken dönemlerden itibaren Kur'an'ı karalama ve yıpratma girişimlerine karşı önlemler almış; bu alanda çalışmalar yaparak ileri sürülen iddialara cevaplar vermişlerdir. Bunlar, kimi zaman *müşkilü'l-Kur'an* ismi altında hazırlanan eserlerin bir bölümü olarak işlenirken bazen de bu alana özgü bir alt disiplin şeklinde değerlendirilen *Def'u metâ'ini'l-Kur'ân* başlığında ele alınmıştır. Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin son bölümüne işaret ederek orada ele alınan bilgilerin muhteva bakımından bu alt disiplin için yeterli olduğunu ifade eder.⁵ Sekkâkî'nin, burada İbn Kuteybe'nin yukarıda ismi geçen kitabının ilgili bölümünden yararlandığı anlaşılmaktadır.⁶ Diğer yandan bahsedilen *Miftâh*'taki bölümün, Osmanlı ulemasından Mehmed Şâh Fenârî'nin (ö. 839/1435 [?]) *Enmûzecu'l-'ulûm* ve Mehmed Emin Şirvânî'nin (ö. 1036/1627) *el-Fevâidü'l-hâkâniyye* adlı ilimlerin tasnifine ilişkin eserlerinde yer alan *Def'u metâ'ini'l-Kur'ân* ilim dalı altında paylaşılan bilgilerin ana kaynağı olduğu fark edilmektedir.⁷ *Enmûzecu*'de bulunan söz konusu kısımdaki bilgiler, *el-Fevâid*'deki bölümün

¹ bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, ts.), 24-102.

² Niyazi Kahveci, "Kur'an Kaynağı ve Oryantalizm", *Diyanet İlmi Dergi* XXVII/4 (1991), 294.

³ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İsam Yayınları, 2021), 80.

⁴ Kahveci, "Kur'an Kaynağı ve Oryantalizm", 295.

⁵ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhus-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1985), 2/550-551.

⁶ krş. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 23-102; Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 585-602.

⁷ bk. Mehmed Şâh b. Muhammed b. Hamza Fenârîzâde, *Enmûzecu'l-'ulûm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 02783), 101a-104a; Sadreddinzâde Mehmed Emin Şirvânî, *el-Fevâidü'l-hâkâniyye: Şirvânî'nin bilimler tasnifi*, ed. Ahmet Kamil Cihan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 339-357.

bilgilerinden daha az olsa da bu üç eserdeki muhtevanın birbirine benzediği dikkat çekmekte ve bu yönüyle el-*Fevâid*'deki ilgili bölümün, *Miftâh*'ın son kısmına daha fazla benzediği görülmektedir.⁸ Niceliği bir tarafa bırakırsak Fenârî ve Şîrvânî'nin bu bağlamda paylaştığı bilgilerin, Sekkâkî'nin işlediği bilgilerin hemen hemen aynısı olduğu kanaatinden yola çıkarak çalışmayı Sekkâkî'nin ele aldığı bilgiler üzerinden sunmayı ve makale başlığını bu şekilde sınırlamayı tercih ettik.

Çalışmanın amacı, Sekkâkî döneminde Kur'an'a yapılan saldırıların⁹ yönlerini tespit etmek ve onun bu saldırılara nasıl cevaplar verdiğini saptayarak lafız ve anlam açısından Kur'an metninin korunmasına yönelik sunduğu katkıyı ortaya koymaktır. Taşköprîzâde'nin ismini zikrettikten sonra muhtevası için Sekkâkî'nin ele aldığı bilgilere yönlendirdiği *Def'u metâ'ini'l-Kur'ân*'a yakından bakmak, böylece bu disiplinin benzeri olan *müşkilü'l-Kur'ân*'dan farklı yönleri üzerinde düşünmek, çalışmadaki bir diğer amaçtır.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu hususta bir çalışmaya rastlayamadık. Bununla beraber, konumuzla ilgisi olan *müşkilü'l-Kur'ân* ve Sekkâkî ile *Miftâhu'l-'ulûm* hakkında birçok çalışma vardır.¹⁰ Ancak konu edindiğimiz *Def'u metâ'ini'l-Kur'ân* bölümüyle ilgili müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*'u üç ana kısma ayırmış ve sırasıyla sarf, nahiv ve belagat ilimlerinin (me'ânî, beyân ve bedî') konularını işlemiştir. Ancak bu ilimlere yardımcı ve onları tamamlayıcı olarak değerlendirdiği başka alt disiplinlerin konularına da yer vermiştir. Bu disiplinleri isticak, mantık (istidlâl, had), nazım, nesir, aruz ve kavâfi ilimleri şeklinde sıralayabiliriz.¹¹ *Miftâh*'ın çalışmamıza konu olan kısmı, daha önce geçtiği gibi, Taşköprîzâde'nin *Def'u metâ'ini'l-Kur'ân* alt ilim dalına muhteva olarak değer-

⁸ krş. Sekkâkî, *Miftâh*, 585-602; Fenârîzâde, *Enmûzec* (Şehit Ali Paşa, 02783), 101a-104a; Şîrvânî, *Fevâid*, 339-357.

⁹ Sekkâkî'nin Kur'an'a saldırıların nasıl nitelediğine dair bk. Sekkâkî, *Miftâh*, 578-576, 584-585.

¹⁰ Bunların bazıları şunlardır: *Müşkilü'l-Kur'ân*, Yakup Çiçek (1995); *Kur'an'ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları*, Osman Şahin (1996); *Müşkilü'l-Kur'ân*, Süleyman Pak (2000); *Mahiyet, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilü'l-Kur'ân*, Murat Sülün (2002); *İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat*, Âdem Yerinde (2007); *Kur'an'da Müşkil Bir Mesele: Cehennem Azabının Ebediliği*, Mustafa Altundağ (2007); *Şerif Murtaza'nın Kur'an Müşkillerini Çözümlemeye Kullandığı Yöntemler*, Celil Kiraz (2010); *Müşkil Âyetler Bağlamında Zekerîya-Yahya Kıssası*, Muhammed İsa Yüksek (2015); *Kur'an'ı Anlamada Müşkilâtın Giderilmesi*, Mehmet Akın (2016); *Şia Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'an: Muhammed Cevâd Muğniyye'nin et-Tefsîrû'l-Kâşif Örneği*, Ahmed Karadağ (2017); *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an Adlı Eserinde Müşkil Âyetlerin Telifi*, Süleyman Pak (2017); *Nesefî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'an Açısından "Ruyetullah ve Yedullah"*, Mehmet Akın (2017); *Tefsîrû'l-Müşkilât ve Kâşifü'l-Uğlûlât Adlı Eseri Bağlamında Osman b. Davud el-Karsî'nin Tefsirciliği*, Muhammed Selman Çalışkan (2018); *Tefsir Şerh-Haşiye Gelenğinde Kurucu Bir Eser: Kutbüddin er-Râzî'nin Şerhu Mukilâti'l-Keşşâf'ı*, M. Taha Boyalık (2019); *Alâî el-Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilâtü'l-Kur'an'a Dair Risâles'i*, Mehmet Âkif Alpaydın (2019); *İbn Kuteybe'nin Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an İsimli Eserine Dair Bir İnceleme*, Emin Uz (2021); *Müşkilü'l-Kur'an Bağlamında İnsan İçin Kullanılan Olumsuz İfadeler*, Hasan İslam Sak (2022); *Ömer Nasuhi Bilmen'in Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri İsimli Eserinde Müşkil Âyetleri ve Meâl Yöntemi - Âhiretle İlgili Âyetler Özelinde-*, Fatih Özaktan (2023); *Nahiv-Mantık Tartışmaları Bağlamında Sekkâkî'nin Yeri ve Önemi*, Ali Durusoy (2004); *Sahn-ı Semân Tetimme Medresleri'nde Arap Belâgatının Öğretimi ve Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm Adlı Eseri*, Sultan Şimşek, (2014); *Belâgat İlminin Tekâmülünde Sekkâkî'nin Yeri*, Ali Bulut (2018); *Sekkâkî'nin Hayatı Eserleri*; *Belâgat ve Dil İlimlerindeki Yeri*, Hatice Keskinoglu (2023).

¹¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 37.

lendirdiği hâtîme/tekmile bölümüdür.¹² Çalışma, gerektiği yerde eleştirel bir bakışın göz ardı edilmediği, tanımlayıcı metin analizi yöntemiyle hazırlanmıştır.

1. Bir Disiplin Olarak Def‘u Metâ‘ini‘l-Kur‘ân

Def‘u metâ‘ini‘l-Kur‘ân izâfet terkinin birinci sözcüğü olan *def‘*, د-ف-ع kök harflerinden oluşan sülâsî mücerred bir mastardır. Edatsız (cer harfi) geçişli olarak gelebildiği gibi cer harflerinden إلى ve عن ile geçişli olarak da kullanılır. Edatsız kullanıldığında “bir şeyi şiddetle yok etmek, gidermek” anlamına gelirken إلى ile “geri vermek”, عن ile ise “korumak” manasına gelir.¹³ İlgili terkipteki ikinci kelime, barındırdığı ikinci kök harfin muzâri yapısında dammeli veya fethalı olduğu مَطْعَن şeklindeki tekil mekân isminin çoğuludur. İhtiva ettiği ط-ع-ن kök harflerinden meydana gelen mastar; “vurmak, batırmak ve birisi hakkında kötü söz söylemek” gibi anlamları belirtir.¹⁴ Sözlükteki bu verilerle söz konusu izâfet terkihi, seçilen kelimeler üzerinden irdelendiğinde bununla, karalama maksatlı Kur‘an’a karşı yapılan herhangi bir saldırının veya bu çerçevede ortaya atılan bir iddianın şüphe bırakmayacak şekilde defedilmesi, böylece Kur‘an’ın her türlü saldırılardan korunarak yıpratılmasına ilişkin harcanan çabaların boşa çıkarılmasının amaçlandığı düşünülebilir.

Bir alt ilim dalı olarak *Def‘u metâ‘ini‘l-Kur‘ân* Osmanlı ulemasından Molla Lutfî (ö. 900/1495) tarafından şöyle tanımlanmıştır: “Hak yoldan sapan kimselerin Kur‘an (metninin) lafzı ve anlamına ilişkin ortaya attıkları şüpheleri boşa çıkarmayı ele alan ilimdir.”¹⁵ Şîrvânî ise buna yakın bir tanım yaparak bu ilmin mülhit ve zındıkların Kur‘an’a yapılan saldırıları yok etme yollarından bahsettiğini belirtir.¹⁶ Birinci tanımın Kur‘an’a yapılan saldırıların yönünü âyetlerin lafzı ve anlamı çerçevesiyle sınırlandırması, ikincisinin ise kayıt getirmeden genel bırakması, iki tanım arasındaki fark olarak göze çarpmaktadır. Bu ilmin, Arabî ilimler ile kalam ilminin verilerinden çokça yararlandığına işaret eden Molla Lutfî, amacının, lafız veya anlam bakımından Kur‘an metnine yapılan itirazlar ve bu hususta ortaya konan iddialara karşı kişiye cevap verme yetisi kazandırmak olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Faydasını ise, “[Müslümanların] zihinlerini, inancı sağlam olmayan kişilerin Kur‘an’la ilgili ortaya attıkları hatalardan korumak ve Kur‘an’ın hak olduğu inancını pekiştirmek”¹⁸ şeklinde açıklamaktadır. Molla Lutfî’den naklettiğimiz bu bilgilerin aynısını Taşköprîzâde’nin eserinde de görmekteyiz.¹⁹

¹² bk. Sekkâkî, *Miftâh*, 578-602.

¹³ Ebü‘l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi‘l-Kur‘ân*, (Mısır: el-Mektebetü‘t-Tevfîkiyye, 2013), "def", 177; Ebü‘l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü‘l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), "def", 8/87-88.

¹⁴ Mecdüddin Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü‘l-muhît*, ed. Muhammed Naîm Araksûsi (Beyrut: Müessesetü‘r-Risâle, 2003), "ta'n", 1213; İbn Manzûr, *Lisân*, "ta'n", 13/265-267.

¹⁵ Sami Arslan, *Molla Lutfî’nin İlimlerin Tertibine Dâir er-Risâle fi‘l-‘Ulûmi‘ş-Şer‘iyye ve‘l-‘Arabîyye Adlı Eseri ve Haşiyesi: Metin-Tercüme-Değerlendirme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 70-71.

¹⁶ Şîrvânî, *Fevâid*, 339.

¹⁷ Arslan, *Molla Lutfî*, 71.

¹⁸ Arslan, *Molla Lutfî*, 71.

¹⁹ bk. Taşköprîzâde, *Miftâhus-sa‘âde*, 550-551.

Bu ilim dalının ismi *Def'u metâ'ini'l-Kur'ân*²⁰ dışında *Def'u'l-metâ'in 'ani'l-Kur'ân*²¹ ve *Def'ul'metâ'in*²² şeklinde geçmektedir. Nakli ilim olan tefsir ilminin bir alt kolu şeklinde konumlandırılırken²³ Kur'an'ı saldırılara karşı koruduğu için üstün niteliği yadsınamaz. Yapılan saldırılara cevap verecek kimselerin bulunduğu durumda ihtiyaç karşılandığından, diğer insanlardan tahsilinin farz olma hükmünün düştüğünü, ancak Kur'an'a saldırıların yapılacağı durumda bunlara cevap verecek kimsenin/kimselerin bulunmaması durumunda ihtiyacın karşılanacağı oranda birtakım insanlara bunu tahsil etmelerinin farz-ı ayn olduğunu söylemek zor olmasa gerektir. Bu ilmin konusu, Kur'an'a saldıranların iddialarına mahal olan âyetlerdir. Meselelerinin, Kur'an'ın ilahi kaynaklı olduğunu ispatlamanın yanında saldırılara mahal olan âyetleri lafız ve anlam bakımından tetkik eden ve böylece saldırıları boşa çıkaran başlıklar ve kaideler olduğu söylenebilir. Tespitimize göre *Def'u metâ'ini'l-Kur'ân*'ı müstakil bir isim altında ele alan ilk kişi Molla Lutfidir. Daha sonra gelen Taşköprizâde, Molla Lutfi'nin bu alt disiplin hakkında zikrettiklerini eserinde yer vermiş ve Sekkâkî'nin *Miftâh*'ındaki hâtime bölümünde yer alan malumata işaret ederek bunun söz konusu ilme muhteva olarak yeterli olduğunu ifade etmiştir.

Kur'an ilimleri altında bir disiplin olarak yer alan *müşkilü'l-Kur'an*'ın bu ilimden daha geniş bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, *müşkilü'l-Kur'an*'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan iki temel neden açıklanırken kendini göstermektedir. Buna göre biri, Kur'an'ın ilahi kaynaklı olması noktasında şüpheyi düşürmeye çabalayan gayr-i İslami akımların iddialarına cevap verme, diğeri de Müslüman halkın zihninde karışıklığa sebep olan kimi müşkil ve müteşâbih âyetlere makul yorumlar getirme ihtiyacı, bu alanı telif sahasına çıkarmıştır. Bu alanda yazılan eserlerin genelinde garip, müteşâbih, müphem ve muğlak kelimelerin açıklanmasına da yer verilmesi²⁴ dediğimizi destekleyen başka bir yöndür. Bu bakımdan *müşkilü'l-Kur'an* kavramının 10/16. yüzyıla kadar geniş bir anlamda kullanıldığı ancak ilk defa Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından yapılan “âyetler arasında ilk bakışta var olduğu sanılan ihtilaf ve tenakuz”²⁵ şeklindeki sınırlamayla anlamının daraldığı ve bunun, kendisinden sonraki ulemayı etkilediği ileri sürülmektedir.²⁶ Zerkeşî (ö. 794/1392) ise bu ilim dalını *müşkilü'l-Kur'an* yerine *ma'rifetu mûhimi'l-muhtelif* şeklindeki bir isimle karşılamıştır.²⁷ Öte yandan Zerkeşî'nin *el-Burhân*'da ve Süyûtî'nin de *el-İtkân*'da bu ilim dalı altında paylaştığı bilgileri anlatırken gayr-i Müslim akımların iddialarına yer vermemeleri dikkat çekmektedir.²⁸ Tüm bu anlatılanlardan *müşkilü'l-Kur'an*'ın içerik bakımından geniş bir yelpazeye sahipken

²⁰ Taşköprizâde, *Miftâhus-sa'âde*, 2/550; Arslan, *Molla Lutfi*, 70.

²¹ Şirvânî, *Fevâid*, 339.

²² Fenârîzâde, *Enmûzec* (Şehit Ali Paşa, 02783), 101a.

²³ Taşköprizâde, *Miftâhus-sa'âde*, 2/551.

²⁴ Âdem Yerinde, “İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 34.

²⁵ Celaleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1973), 3/88.

²⁶ Murat Dinler, “Müşkilü'l-Kur'ân”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (2018), 319-320.

²⁷ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İbrahim Ebü'l-Fazl (Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1957), 2/45.

²⁸ bk. Zerkeşî, *Burhân*, 2/45-67; Süyûtî, *İtkân*, 3/88-100.

zamanla daraldığı ayrıca geniş anlamda kullanıldığı şekliyle onun *Def'u metâ'ini'l-Kur'an*'dan daha kapsamlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. Kur'an'a Karşı Öne Sürülen Saldırıların Yönleri

Aşağıdaki başlıklar altında Kur'an'a saldıranların, Kur'an'ın Allah tarafından bir vahiy olamayacağına dair ileri sürdükleri iddia ve itirazlar ile Sekkâkî'nin bunlara verdiği cevaplar ele alınacaktır.

2.1. Bazı Kelimelerde Arapça Dışılık

Sekkâkî, bir taraftan Kur'an'ın anlaşılır bir Arapça'ya sahip olması nitelemesine diğer taraftan da Arapçalaşmış bazı kelimeleri barındırdığına dikkat çekerek iki durum arasında bir çelişkinin olduğunu ileri süren kimselerin bu konudaki düşüncelerinin yanlışlığını şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Farzedelim ki ıstikak/türetim yollarını ve sarf ilminin kaidelerini bilmediğinizden dolayı zikrettiğiniz şeylerin (Kur'an'daki Arapçalaşmış kelimelerin) Arap dilinin herhangi bir konusu altında değerlendirilme imkânı yok, tağlib türünü de mi bilmiyorsunuz?! [Kaynağı başka dil olup da Arapçalaşarak] Kur'an'da varlığını belirttiğiniz ve Arapça kelimelerin zümresinden saydığınız bu sözcükler, kadınlı erkekli bir topluluktan bahsedilirken erile özgü yapının kullanılması ve [onlardan olmadığı hâlde] İblis'in melekler zümresinden sayılması türündendir ...”²⁹ Sekkâkî, yaptığı bu açıklamayla Kur'an'da yer alan Arapçalaşmış kelimelerin varlığının, Kur'an'ın anlaşılır Arapça'ya sahip olması nitelemesiyle çelişmediğine işaret eder. Bu yönüyle sözünü ettiğimiz kelimeler artık Arapçalaşmış olduklarından öz Arapça muamelesi görür ve özü Arapça olan kelimeler gibi sarf ve ıstikak ilimlerinin inceleme alanına girer.

Sekkâkî, ileri sürülen bu iddianın doğruyu yansıtmadığının, tağlib sanatı üzerinden de ortaya konulabileceğini dile getirir. Buna göre Nahl sûresi 103. ve Şuarâ sûresi 195. âyetlerde geçen ve Kur'an'ın diline işaret eden {لِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ} “Açık seçik Arapça” şeklindeki ifade, Kur'an'daki kelimelerin kahir ekseriyetinin öz Arapça olması ve çok az yabancı kaynaklı kelimelere yer vermesi bakımından tağlib sanatı uyarınca tüm kelimelerinin öz Arapça sayılması yönüyle kullanılmıştır.³⁰

Süyûtî'nin seneler süren bir araştırmasına göre farklı kıraatler de dahil olmak üzere, Kur'an'da aslı başka dillere dayanan kelimelerin sayısı 120'yi aşmamaktadır.³¹ Farsça, İbrânice, Nebâtice, Zencice, Süryanice, Kıptice ve Habeşçe sözü edilen dillerin bazısıdır. Kur'an'da yaklaşık olarak 78. 000 kelime bulunduğunu ifade eden görüş³² göz önünde bulundurulduğunda bu kelimelerin çok az bir yekûn tuttuğu hemen anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda bunların bazısına yer verilmiştir.³³

²⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, 585-586.

³⁰ bk. Sekkâkî, *Miftâh*, 585.

³¹ Süyûtî, *İtkân*, 2/125-142; Ayrıca bk. Abdulmuttalip Arpa, “Ta’rîb ve Kur'an'daki Varlığı Meselesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/1 (2010), 95-103.

³² bk. Süyûtî, *İtkân*, 1/242.

³³ bk. Süyûtî, *İtkân*, 2/129, 130, 135, 139.

Kur'an'daki yeri	Kaynak Dil	Anlamı	Kelime
el-Kehf 18/31	Farsça	İnce ipek	سُنْدُسٍ
el-A'râf 7/176	İbrânice	Dayandı	أَخْلَدَ
ez-Zuhuf 43/71	Nebâtice	Bardaklar	أَكْوَابَ
el-Bakara 2/10	Zencice	Acıklı	أَلِيمٌ
el-Cumu'a 62/5	Süryanice	Kitaplar	أَسْفَارًا
Yûsuf 12/88	Kıptice	Az	مُرْجَاةٍ
el-Kehf 18/31	Habeşçe	Tahtlar	الْأَرَائِكِ

Diğer yandan nüzul döneminde Araplar tarafından kullanılan Arapçalaştırılmış yabancı kökenli kelimelerin Kur'an'da kullanılmasının, muhatap kitlenin mesajları ve içindeki muhtevayı açık bir şekilde anlamasının -küçük de olsa- bir yönünü oluşturduğunun da altını çizmek gerekir. Zira Kur'an, halkın Arapçalaştırıp konuşmalarında geçen kelimeleri de kullanmış oluyordu. Dolayısıyla Kur'an'ın açık anlaşılır olması, içerdiği tüm kelimelerin öz Arapça olmasını gerektirmemektedir. Başka bir ifadeyle içinde yabancı kökenli kelimelerin bulunması, onun dilinin açık seçik bir Arapça olduğuna zarar vermemektedir.

2.2. İ'câza İlişkin İtirazlar

Kur'an'a saldıranlar, onun i'câza yönelik farklı açılardan itirazlar öne sürmektedirler. Onlar, Kur'an'ın nazmına benzer ibarelerin insanlar tarafından edebi ürünler olarak verilebileceğinin imkân dahilinde olduğunu savunurlar. Müslümanların Kur'an'a dayanarak dile getirdikleri “insanlar ve cinler bir araya gelseler de onunkine benzer ibareler getiremezler” söylemini doğru bulmamaktadırlar. Yine, önce on sûrenin daha sonra bir sûrenin benzerinin getirilmesine dair meydan okunduğu hâlde fesahat ve belagatin zirve yaptığı nüzul döneminde bunun gerçekleş(e)mediğine dönük görüşü de kabul etmemektedirler. Bizzat Kur'an'ın; üç, otuz hatta bundan daha fazla âyete benzer ibarelerin oluşturulabileceği yönünde kanıt sunduğunu, bu bakımdan onunkine benzer ifadelerin sadece fasih bir kimse tarafından ortaya konulabileceğine Kur'an'ın şahitlik yaptığını dile getirmektedirler. Hz. Musa'nın (a.s.) Kasas sûresi 34. âyet {وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا...} “*Kardeşim Harun benden daha açık ve düzgün konuşur.*” ile Tâhâ sûresi 25-35. âyetlerde {قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي...} “*Musa Rabbim! dedi, gönlüme ferahlık ver, işimi bana kolaylaştır...*” hikâye edilen sözleri üzerinden bu yönlerdeki iddialarının doğruluğunu ispatlamaya çalışmaktadırlar. Buna göre Kasas sûresinin 34. âyetinde Hz. Musa, Allah Teâlâ'dan kendisinden daha fasih olan kardeşi Harun'un kendisine yardımcı olarak gönderilmesini istemektedir, Tâhâ sûresinin ilgili âyetlerinde ise Hz. Musa'nın on bir âyetten ibaret münacatına yer verilmektedir. Dolayısıyla Hz. Harun daha fasih ise de Hz. Musa'nın da fasih olduğu ve ondan on bir âyet miktarında bir söz geldiği ortadadır. Şu hâlde Kur'an'a saldıranlar, Kur'an'ın meydan okumasına karşılık vermek için en fasih

kimse/ler olmaya gerek olmadığını, dahası bu hususta insan ve cinlerin yardımlaşmasına da ihtiyaç duyulmadığını ifade etmektedirler.³⁴

İ‘câzla ilgili bu itirazı nakleden Sekkâkî, onların, Allah Teâlâ tarafından Hz. Musa’nın sözü olarak hikâye edilen ifadelerin, Kur’an’ın yani Allah’ın vahiyle indirdiği ibareler olduğunun farkına varmadıklarına işaret etmekte ve ileri sürdükleri iddianın yanlışlığını vurgulamaktadır. Şöyle demektedir: “Bir anlamı ortaya koymak için bizzat senin kurduğun ifadeler ne zamandan beri arkadaşının onları duyduğunda ‘Tam da böyle demek istiyordum ancak kurmak bir türlü mümkün olmuyordu.’ şeklinde nitelediği bir sözü oldu! Böylece bu iddianın geçersizliği ortaya çıkmış oldu.”³⁵ Sekkâkî’nin bu itiraza cevap verirken Kasas sûresindeki أَفْصَحْ kelimesinin bir belagat terimi olarak geçmediğine, başka bir ifadeyle, onun sözlük anlamında (daha açık ve düzgün) kullanıldığına değinmemesi dikkatlerden kaçmamaktadır. İtiraz edenlerin zihinlerinde Tâhâ sûresindeki ilgili âyetlerin Hz. Musa’nın sözleri olarak telakki edilmesi, Sekkâkî’nin cevabı bu çerçevede vermeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zaten onların öne sürdükleri bu kısım, itirazın ana unsurunu teşkil etmektedir.

Müteşâbih âyetler ve Kur’an’daki tekrarlar, onların i‘câz çerçevesinde yaptığı itirazların başka bir yönünü oluşturmaktadır. Onlara göre birden fazla anlama ihtimali olduğundan hangi anlamın tercih edilmesine dair güçlük yaşanan müteşâbih kelimelerin âyetlerde yer alması, Kur’an’ın i‘câz iddiasına bir kusur meydana getirmektedir. Zira bu kelimelerin mecaz, istiare gibi edebi sanatlar vasatında değerlendirilmesi yönüyle güzel bir tarafı olsa da doğruyu ve hakikati öğretmesi açısından insanları kaygan bir zeminle karşı karşıya bırakması kaçınılmazdır. Çünkü insanların anlama ve kavrama kapasitesi aynı değildir. Ayrıca kelimeler, batıl anlayış ve görüş sahiplerine malzeme sağlayabilmektedir. Mesela Allah Teâlâ’yı cisim olarak düşünen Mücessime mezhebinden biri “*Rahmân arşa istiva etmiştir.*” anlamındaki âyetten³⁶ kendi batıl görüşüne bir dayanak çıkarabilmektedir.³⁷

Sekkâkî, itiraz olarak sunulan bu ifadelerin bir tutuculuk göstergesi olduğunu, dolayısıyla bu bakış açısına sahip olan kimselerin müteşâbih kelimelerin de bir faydadan hâli olmayacağı gerçeğine gözlerini kapattığını ve kulaklarını tıkadığını ifade etmektedir. Mesela yukarıda meâlî verilen âyetin zahirinden Allah’ın bir yere yerleştiği hükmünü çıkaran Mücessime’den olan kimseye yöneltilecek kimi yönlendirici sorularla gerçeği ve âyetten kastedilen anlamı bulmasına yardımcı olunabilir;

A: Allah Teâlâ bu âyette istiva ettiğini yani Arş’a yerleştiğini söylüyor.

B: Belki yalan söylüyordur.

A: Yüce Allah nasıl yalan söyler!

B: Herhangi bir şekilde buna ihtiyaç duymuştur.

A: Allah Teâlâ’nın bir şeye ihtiyaç duyması söz konusu olamaz!

³⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, 586-587.

³⁵ Sekkâkî, *Miftâh*, 587.

³⁶ Tâhâ 20/5.

³⁷ Sekkâkî, *Miftâh*, 591.

B: Senin mezhebine göre Allah cisim değil mi? Hiçbir şeye muhtaç olmayan bir cisim var mı ki?!

Böylece Mücessime'den olan kimse, hatasının farkına varır. Batıl görüşe sahip olmayan kişi ise bu âyeti duyduğunda âyetin, onu anlamını araştırmasına çağırdığını bilir, bunun için gayret sarf eder ve sonuçta bu yolda harcadığı tüm gayretler ona sevap olarak geri döner. Müteşâbih âyetlerin böyle faydalarının olduğunu açıklayan Sekkâkî, bunların daha birçok faydalarının olduğu dile getirir.³⁸

Öte yandan Kur'an'ın, Arapların kullandığı lafızlar ve ortaya koyduğu anlamlarla yine o dönemde kullanılan ifade yollarıyla indiğini, dolayısıyla müteşâbih kelimelerin de bu açıdan değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatmak lazımdır. Ne var ki müteşâbih kelimelerin bulunduğu âyetler, anlamları açık olan diğer âyetlere oranla üzerinde daha çok imâli fikirde bulunmayı gerektirir.³⁹

Kur'an'a saldıranlar, Kur'an'da lafız olarak tekrarlanan âyetler ile farklı sûrelerde anlatımı birden fazla geçen kıssaların ve bu türden olan yinelemelerin Kur'an'ın i'câzı yönünde bir kusur meydana getirdiğini ve bunların hiçbir fayda sağlamadığını düşünmektedirler.⁴⁰ Dolayısıyla onlara göre mesela Rahman sûresinde defalarca geçen {فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ} “Böyleyken, rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?!”⁴¹ âyetinin veya Mürselât sûresinde tekrar edilen {وَيَوْمَ لِلْمُكَذِّبِينَ} “Bu gerçeği yalanlayanların o gün vay hâllerine!”⁴² âyetinin yahut Kur'an'ın değişik yerlerinde yinelenen Firavun kıssasının hiçbir yararı yoktur, dahası böyle bir durum Kur'an'ın i'câzına zarar vermektedir.⁴³

Sekkâkî, farklı üslup ve cümle kuruluşuyla ortaya konan bir anlatımın tekrar sayılmasının ve kelimada bir kusur olarak değerlendirilmesinin cehaletten kaynaklandığını dillendirir. Böyle bir anlatımın, Kur'an'ın bir ayrıcalığı olduğuna Buhtürî'ye (ö. 284/897) ait zikrettiği “Kendisiyle iftihar ettiğim ayrıcalıklarım, iyiliklerim kusurlarımsa [sana göre], söyler misin: Nasıl özür dileyeyim!” anlamındaki bir beyitle işaret etmektedir. Ayrıca Kur'an'ın benzerinin getirilmesi sadedinde yapılan meydan okumada buna aday olan kimsenin, aciz olduğundan dolayı “Bu kıssa gerektiği gibi ele alınmıştı, bir daha anlatılmasına gerek yoktur.” şeklindeki söyleminin, Kur'an'ın mu'ciz olduğunu belirtmesi açısından önemli bir gösterge olduğunun altını çizmektedir. Sekkâkî bu bakımdan kıssa tekrarının, i'câzı ortaya koymada bir yönünün olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁴

Rahmân sûresindeki tekrarın, bir kasidenin her beytinde tekrarlanan redifin yerini tuttuğunu, Mürselât sûresindeki ise birkaç beyitle beraber tekrar edilen kasidenin terci' formundaki kısmına benzediğini belirten Sekkâkî, bu yönüyle Kur'an'daki lafzî tekrarın, nüzul döneminde muhatapların aşına olduğu bir üslup olduğunu vurgulamaktadır. Son tahlilde böyle

³⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, 591-592.

³⁹ Daha geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 86.

⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâh*, 592.

⁴¹ er-Rahmân 55/13.

⁴² el-Mürselât 77/15.

⁴³ Sekkâkî, *Miftâh*, 592.

⁴⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, 592-593.

bir üslubu kabul etmeyen kimsenin, edebiyat alanına yabancı olup henüz inceliklerine vâkıf olmadığını, böyle değilse kibirli, hatasında ısrar eden ve bundan dönmek istemeyen inatçı biri olduğunu dile getirmektedir. Diğer yandan onun, bu tekrarın, bir zikrin tekrarı türünden telakki edilebileceğini uzak görmediği anlaşılmaktadır.⁴⁵

Onlar, kelimelerin değiştirilmesi, şahıslara göre farklı fiillerin kullanılması ve kelime temelinde artırma-eksiltme yapılması yoluyla Kur'an'ın muhtelif yerlerinde yinelenen bir anlatım için kurulan farklı ibarelerin de Kur'an'ın i'câz iddiasıyla bağdaşmadığını öne sürmektedirler. Mesela aşağıdaki tabloda bulunan âyetleri bu duruma örnek olarak sunmaktadırlar:

Âl-i İmrân 3/11	el-Enfâl 8/52	el-Enfâl 8/54
كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ “[Bu müşriklerin durumu] tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar, Allah da günahları yüzünden onları yakalayiverdi. Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir.”	كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ “[Bu müşriklerin durumu] tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler, Allah da onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, azabı çok çetindir.”	كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَعْرِضْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَكُلَّ كَانُوا ظَالِمِينَ “[Bu müşriklerin durumu] tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Onlar rablerinin âyetlerini yalanladılar, biz de günahları yüzünden onları helâk ettik. Firavun hanesini de suya gömdük. Bunların hepsi hak hukuk tanımaz kimselerdi.”

Şu hâlde aynı mefhumu ortaya koyan farklı ibarelerden birisi, benzerinin getirilmesinde aciz bıraktığına ilişkin edebi anlamda en üst seviyede ise diğerlerinin bu bakımdan onun altında kalacağı kaçınılmazdır. Bu durumda ibareler arasında aynı seviye yakalanamayacağından Kur'an'ın tamamının i'câz çerçevesinde düşünülmesi imkânsız görünmektedir.⁴⁶

Sekkâkî, ileri sürülen edebi güzellikteki farklılığın, ancak her yönüyle aynı makam/bağlamda bulunan ibareler için söz konusu olacağına dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Kur'an'da makamların/bağlamların farklılaşmasıyla her bağlama i'câz niteliğini kaybetmeyen uygun edebi güzelliğe sahip ibarelerin getirildiğine işaret etmektedir. Neticede aynı mefhumu belirtse de Kur'an'da bulunan bir ibarenin edebi açıdan değerlendirilebilmesi için bulunduğu makamın/bağlamın belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki üç âyeti bu bakımdan inceleyen Sekkâkî, bulunduğu bağlamlar itibarıyla seçilen kelimelerin edebi inceliklerini anlatmaktadır. Mesela yukarıda geçen Âl-i İmrân sûresindeki 11. âyet diğer iki âyetle karşılaştırıldığında bu âyette seçilen kelimelerin ondan bir önceki âyetin cümle kuruluşuna uyum gaye-

⁴⁵ Sekkâkî, *Miftâh*, 592-593.

⁴⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, 587-588.

si yanında başka edebi inceliklerin ortaya konması ile ilgili olduğunu dile getirir. Şöyle ki Âl-i İmrân sûresindeki ilgili âyetten bir önceki âyet *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ* {*İnkâr edenlerin malları da evlatları da Allah'ın [azabından] onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır.*} şeklindedir. Bu âyetteki altı çizili fiilin mef'ulü açıkça belirtilmediğinden anlam bütünlüğü göz önünde bulundurularak *بِاللَّهِ* (Allah'ı inkâr edenler) veya *بِآيَاتِنَا* (bizim âyetlerimizi inkâr edenler) şeklinde takdir edilebilir. Yani bu mef'ul, zahir/açık isim olması hasebiyle gâib yapısında değerlendirilen lafza-i celal (الله) olabildiği gibi tazim bildirmek için çoğul forma sokulmuş mütekellim zamiriyle eşlik eden âyât (آيات) kelimesi de olabilir. Mef'ul takdiri durumunda, konuşan (mütekellim) ve kendisinden söz edilen şahsa (gâib) ilişkin ikili yönün ortaya çıkması ve bu iki yönün cümle kuruluşunda göz önünde bulundurulma zorunluluğu hem bu âyetin devamında hem de kendisinden sonraki âyette, bahsedilen yönler bakımından kelimelerin seçiminde belirleyici olmuştur. Bu yönüyle Âl-i İmrân sûresi 10. âyette takdirdeki mef'ulün gâibliğine uyum amacıyla *مِنَ اللَّهِ* yerine *بِاللَّهِ* ifadesi kullanılmıştır. Uyumda gâiblik yönüyle başlanması, lafza-i celâlin zikredilmesiyle inkâr edenlerin hâllerinin inkârları yüzünden vardıkları kötü durumun mübalağalı bir şekilde ortaya konulmasına matuftur. Gâiblik yönüne uyum karşılancınca geriye mütekellimlik yönüne uyumun cümleye yansıtılması kalıyordu. Bu da bu sûrenin 11. âyetinde *بِآيَاتِ اللَّهِ* yerine *بِآيَاتِنَا* ifadesinin seçimiyle kendini göstermiştir. Böylece iki yöne uyumun hakkı verildikten sonra tekrar gâiblik yönüne uyumla başlanmış ve ifade *فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ* şeklinde sürdürülmüştür. Bu ifade *فَأَخَذْنَاهُمْ* şeklinde tercih edilmemiştir. Zira bu durumda *فَأَخَذْنَاهُمْ* ifadesi, *كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا* cümlesi ile bir araya gelmiş olacak ve akla gelen ilk anlam olarak “cezalandırmak için yakalayiverenin, âyetleri yalanlayan kimseler” olduğu yönünde yanlış anlaşılmaya kapı aralanacaktır. Bundan ötürü yapılan kelime tercihiyle bunun önüne geçilmiştir.⁴⁷ Tüm bu anlatılanlar Kur'an'ın i'câz yönüne saldıran kimselerin edebi inceliklere vukufiyetlerinin zayıflığını, dolayısıyla da Kur'an'daki ifadeleri yüzeysel değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır.

2.3. Kıraatlerde Farklılık

Kur'an'a saldıranlar, kıraatlerdeki farklılıkları göstererek Kur'an'ın Allah katından inmediğini iddia etmişlerdir. “Eğer o (Kur'an) Allah'tan başkası tarafından gelseydi onda birçok ihtilaf (اختلاف) bulurlardı.” meâlindeki âyetin⁴⁸ kıraat erbabının “Kur'an'da on iki binden fazla ihtilaf vardır.” söylemiyle çeliştiğini, bunun da Müslümanların iddialarının tam aksine Kur'an'ın Allah tarafından indirilmediği sonucuna götürdüğünü ifade etmektedirler. Sekkâkî, Kur'an'a saldıranların ileri sürdükleri bu iddianın, âyette geçen “ihtilaf” kelimesini yanlış anlamalarından kaynaklandığını dile getirmektedir. Zira burada ihtilaftan kasıt, Kur'an'daki belagat seviyesindeki farklılıktır. Dolayısıyla Kur'an'da böyle bir seviye farkının bulunmaması, yani Kur'an'ın tamamının aynı üstün belagat seviyesinde gelmesi, onun Allah tarafından indirildiğinin kanıtıdır. Araplar tarafından verilen edebi ürünler olan kaside, hutbe veya mektuplarda ise bu durum neredeyse imkânsızdır; bu ürünler incelendiğinde baştan sona aynı belagat seviyesini tutturamadıkları, bu alanda birikimi olan herkesin malumudur. Bu du-

⁴⁷ bk. Sekkâkî, *Miftâh*, 587-591.

⁴⁸ en-Nisâ 4/82.

rum, belîğ bir kimseden çıkan farklı ürünlerin kendi arasındaki mukayesesi için de geçerlidir.⁴⁹

Kıraat erbabının söz konusu söylemi ise Kur'an'daki kıraatler gerçeğine işaret etmektedir. Zaten Sekkâkî de kıraatlerdeki farklılıkların şüphe götürmez bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Resul-i Ekrem'den (s.a.s.) Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiğini ifade eden rivayetlerin yanı sıra Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'ın (ö. 15/636'dan sonra) Furkân sûresini Hz. Ömer'in kıraatinden farklı okuduğu için Hz. Ömer'in onu Allah Resulü'nün huzuruna götürmesi üzerine Hz. Peygamber'in her iki kıraati doğru bulup ikisinin de vahiy olarak indiğini belirtmesi, Sekkâkî tarafından bu gerçeğin önemli kanıtları arasında sayılmaktadır.⁵⁰ Öte yandan o, rivayetlerde geçen "yedi harf" ifadesine ilişkin en doğru yoruma yaklaşan kimsenin İbn Kuteybe olduğunu belirtmektedir. İbn Kuteybe'ye göre bu ifadeden amaçlanan, Kur'an'ın tamamına yayılan yedi farklı yöndür. Dolayısıyla bu yedi yön, sadece bir kelime veya ibarenin farklı yönleri değildir.⁵¹ Bununla beraber Sekkâkî, "Kanaatimce bu yönlerin lafız ve manayla ilgili olup hattın şekliyle ilişkili olmaması, doğru olan görüştür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) ümmi idi; ne yazmayı ne de kelimelerin yazılış şekillerini bilirdi." şeklindeki ifadesiyle⁵² İbn Kuteybe'nin yedi yönü açıklarken kullandığı "mushaftaki kelimelerin hat şekli" materyaline itiraz ettiği anlaşılmaktadır.⁵³ Dolayısıyla Sekkâkî'nin tercihinde kıraatteki farklılıklar, lafız ve manaya dayalı olup bu farklılıkların belirlenmesinde mushaftaki hat şeklinin bir dahli yoktur. Aşağıda ona göre Kur'an'daki yedi farklı yönü oluşturan maddeler ele alınmış ve her birine birer örnek verilmiştir:

A- Bir kıraatte bulunan kelime ya da kelimelerin başka bir kıraatte bulunmaması. Bu durum bazen anlam farklılaşmasına yol açar.⁵⁴

1- Anlamda Farklılaşma Olmaması:

I. Kıraat (Yâsîn 36/35)	II. Kıraat (36/Yâsîn 35)
وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ	وَمَا عَمِلَتْ أَيْدِيهِمْ ⁵⁵
"Ve kendi elleriyle ürettiklerinden"	"Ve kendi elleriyle ürettiklerinden"

Birinci kıraatte muttasıl mansub zamir bulunurken ikinci kıraatte bu zamir düşürülmüştür.

2- Anlamda Farklılaşma Olması:

I. Kıraat (Tâhâ 20/15)	II. Kıraat (Tâhâ 20/15)
------------------------	-------------------------

⁴⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, 528, 593.

⁵⁰ Sekkâkî, *Miftâh*, 593-594.

⁵¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 594.

⁵² Sekkâkî, *Miftâh*, 594.

⁵³ Bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 33-38.

⁵⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, 594.

⁵⁵ Bu kıraat; Hamza, Kisâi ve Ebû Bekr b. 'Ayyâş'a aittir. Şihâbeddin Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrât (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, ts.), 9/268.

إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي⁵⁶ “Kıyamet gününün gelip çatmasında şüphe yoktur. [Ancak] onun vaktini gizli tuttum, öyle ki gerçekleşeceği zamanı neredeyse kendi nefsimden bile sakladım. [Öyleyse siz nerede, onu bilmek nerede!]”	إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا “Kıyamet gününün gelip çatmasında şüphe yoktur. [Ancak] onun vaktini gizlemeyi murad ettim.”
---	--

Birinci kıraattteki altı çizili kelime ikinci kıraatte yoktur. Dolayısıyla ikinci kıraat birinci kıraate oranla fazladan bir anlam barındırır.⁵⁷

B- Kelime yapısındaki değişiklik sebebiyle oluşan kıraat farklılıkları. Bu durumda kimi zaman anlam farklılaşır, bazen de iki zıt anlamın⁵⁸ ortaya çıkmasına sebep olur.⁵⁹

3- Anlamda Farklılaşma Olmaması:

I. Kıraat (en-Nisâ 4/37)	II. Kıraat (en-Nisâ 4/37)
وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِخْلِ	وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبَخْلِ ⁶⁰
“Ve cimriliği de insanlara tavsiye edenler”	“Ve cimriliği de insanlara tavsiye edenler”

İki kıraatte altı çizili kelimelerin hareke dizilişi farklı olsa anlamlarında bir fark bulunmamaktadır.

4- Anlamda Farklılaşma Olması:

I. Kıraat (el-Vâkıa 56/29)	II. Kıraat (el-Vâkıa 56/29)
وَطَلْعٍ مِّنْضُودٍ	وَطَلْعٍ مِّنْضُودٍ ⁶¹
“Meyve yüklü <u>muz</u> ağaçları arasında”	“Meyve yüklü <u>hurma</u> ağaçları arasında”

Her iki kıraatte altı çizili kelimelerin ilk harfleri aynı olsa da son harfleri farklıdır ve bunlar aynı anlama gelmemektedir.

5- Zıt Anlamların Ortaya Çıkması:

I. Kıraat (Tâhâ 20/15)	II. Kıraat (Tâhâ 120/5)
إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا	إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا ⁶²
“Kıyamet gününün gelip çatmasında şüphe	“Kıyamet gününün gelip çatmasında şüphe

⁵⁶ Altı çizili kelime Übey b. Ka'b'in mushafında geçmektedir. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8/20.

⁵⁷ Geniş bilgi için bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8/19-21; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîti fi't-tefsîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 7/319.

⁵⁸ Burada birbirine zıt iki anlamın varlığı söz konusuysa da her iki anlamın âyetin bağlamına uygun olduğunu belirtmek gerekir. Geniş bilgi için bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8/19-22.

⁵⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, 594-595.

⁶⁰ Hamza ve Kisâî bu şekilde okumuştur. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 3/577.

⁶¹ Hz. Ali, İbn Kesîr ve Ca'fer b. Muhammed bu şekilde okumuştur. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 20/206.

⁶² Ebû'd-Derdâ, İbn Cübeyr, Hasan el-Basrî, Mücâhid ve Humeyd b. Kays bu şekilde okumuştur. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 8/21.

yoktur. [Ancak] onun vaktini <u>gizlemeyi</u> mu- rad ettim.”	yoktur. Az kalsın onun vaktini <u>açığa vura- caktım.</u> ”
--	---

Birinci kıraatte altı çizili yapı if’âl babından muzâri fiil iken ikinci kıraatteki ise sülâsi mücerred yapıda bir muzâri fiildir.⁶³

C- Kelimeye arız olan bir durum sebebiyle meydana gelen kıraat farklılıkları. Bu da bir kıraatte bulunan kelime dizilişinin diğerinden farklı olması veya kelimenin kıraatlerde farklı ögelik konumuna sahip olması şeklinde kendini göstermektedir.⁶⁴

6- Kelime Dizilişinde Farklılık:

I. Kıraat (Kâf 50/19)	II. Kıraat (Kâf 50/19)
وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ “[Bu durumda iken] ölüm sarhoşluğu kaçır- nılamaz bir gerçek olarak çöküverir.”	وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ ⁶⁵ “[Bu durumda iken] ölümün dayanmasıyla sarhoşluk/gerçek, gelip çatıverir.”

Görüldüğü gibi altı çizili ibarelerde aynı kelimeler bulunsun da bunların sıralanışı aynı değildir.⁶⁶

7- Ögelik Konumunda/İrabta Farklılık:

I. Kıraat (Hûd 11/78)	II. Kıraat (Hûd 11/78)
هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ “İşte kızlarım, onlar, [ihtiyacınızı giderme- niz adına] sizin için en nezih yoldur.”	هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ ⁶⁷ “İşte kızlarım, onlar [ihtiyacınızı gidermeniz için] en nezih yol olarak [evlilik akdiyle] sizindir.”

Burada altı çizili kelimelerin ikisi de üstünlük ismi/ism-i tafdil olsa da bu isim birinci kıraatte ref konumunda ikincisinde ise nasb konumundadır.⁶⁸

Sekkâkî, yedi harf meselesinin nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin yaptığı bu taksimle kendine özgü bir yorum alanı ortaya koyarken kıraatlerin, Kur’an’a karşı bir saldırı malzemesi olamayacağını vurgulamış olmaktadır.

2.4. Âyetlerde Aruz Ölçüsü Tespiti

⁶³ Geniş bilgi için bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 8/19-21; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhîd*, 7/319.

⁶⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, 595.

⁶⁵ Şâz olarak değerlendirilen bu kıraat Hz. Ebû Bekir, İbn Cübeyr ve Talha b. Ubeydillah tarafından okunmuş-
tur. Ebû’l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzî’l-kırâât ve’l-izâh ‘anhâ*, thk. Muham-
med Abdülkadir ‘Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1998), 2/332.

⁶⁶ Geniş bilgi için bk. Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *İ’rabu’l-Kur’ân* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-
‘İlmiyye, 1421h), 4/150.

⁶⁷ Hasan el-Basrî, Zeyd b. Ali, İbn Cübeyr, İsa b. Ömer ve Süddî böyle okumuştur. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 6/362.

⁶⁸ Geniş bilgi için bk. Muhibbiddin Abdullah el-Hüseyn el-‘Ukberî, *et-Tibyân fî i’râbi’l-Kur’ân*, thk. Ali Mu-
hammed Bicâvî (b.y.: İsa el-Halebî ve Ortakları, ts.), 2/709.

Kadim Arap şiiri belli ölçülere uyularak oluşturulur. Oluşturma sürecinde daha önceden belirlenmiş kalıplara uyma zorunluluğu, onun disiplin altına alınmış edebi bir yapıda olduğunun göstergesidir. Bu şiirdeki odak nokta, mısralarda seçilen ölçünün hece ve ses değeri açısından eşitliğini tutturmak ve bunu şiir boyunca sürdürmektir. Arap şiirini konu edinen aruz ilminin kurucusu Halil b. Ahmed (ö. 175/791), kendisine vezin (vezn: الْوَزْنُ) veya bahir (bahr: الْبَحْرُ) denilen bu ölçüleri tümevarım metoduyla on beş olarak tespit etmiş, öğrencisi Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830 [?]) mütedârek ismiyle eklediği bir vezinle bunların sayısı on altıya yükselmiştir. Her veznin kendine özgü şart ve hükümleri vardır.⁶⁹ Arap şiirinde bir beyit iki mısra/şatırdan (şatr: الشَّطْرُ) oluşur. Bir mısra/şatır, belirli bir tarzda sıralanan hecelerin birleşmesinden cüz (الْجُزْءُ) veya tef'ile (التَّفْعِلَةُ) adı verilen kalıplardan meydana gelir. Birinci şatra sadır (sadr: الصَّدْرُ) ikincisine ise 'acüz (العِزْزُ) denir. Sadr'ın son cüzü 'arûz (العروض), 'acüzün son cüzü de darb (الضَرْبُ) diye isimlendirilir. Bu ikisi arasında kalan cüzler de haşiv (haşv: الْحَشْوُ) diye bilinir. Beyit, hece yapısına bağlı olarak bir açıdan tam (التَّامُّ) ve meczû (المَجْزُوءُ) diye ikiye ayrılır. Vezni meydana getiren tef'ilelerin tamamının zikredildiği beyit, tam beyit diye isimlendirilirken 'arûz ve darb tef'ilesi düşürülen beyit, meczû beyit şeklinde adlandırılır. Bahirlerin isimleri şöyledir: Basît, Medîd, Tavîl, Kâmil, Vâfir, Remel, Recez, Hezec, Hafîf, Muzârî', Muktedab, Müctes, Serî', Münserih, Mütekârib ve Mütedârek.⁷⁰

Allah Teâlâ Yasin sûresi 69. âyetinde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) şiir öğretmediğini vurgulayarak âyetlerin şiirden farklılığına dikkat çekmektedir. Kur'an'a saldıranlar, bazı Kur'anî ibarelerin bu bahirlere denk gelmesinden yola çıkarak âyetteki iddianın batıl olduğunu, değilse Allah Teâlâ'nın Arap şiirinden habersiz olduğu mahzuruyla karşı karşıya kalınacağını ileri sürmektedirler. Bu çerçevede bazı âyetlerden ibareler çıkararak onların on altı vezinden hangisine denk geldiğini ortaya koymaya çalışmaktadırlar.⁷¹ Biz aşağıdaki tablolarda bunlardan bazısını zikretmekle yetineceğiz.

فَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ	Âyet (el-Kehf 18/29)
فَعُولُنْ مَفَاعِيلُنْ فَعُولُنْ مَفَاعِيلُنْ	Tavîl vezni
0/0/0// 0/0// 0/0/0// 0/0//	Aruzda simgesel gösterimi

Bir beyti sekiz cüzden meydana gelen ve sadece tam olarak kullanılan⁷² tavîl bahrinin 'arûzu, yalnız مَفَاعِيلُنْ şeklinde bulunurken darbı üç tef'ileden biriyle gelebilir.⁷³ مَفَاعِيلُنْ، مَفَاعِيلُنْ، فَعُولُنْ Buna göre yukarıdaki âyet bölümü, tavîl bahrinden darbı مَفَاعِيلُنْ olan 'acüz mısrasına denk düşmektedir.

وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ	Âyet (el-Bakara 2/213; en-Nûr 24/46)
--	--------------------------------------

⁶⁹ bk. Mustafa b. Muhammed Selim Galâyânî, *es-Süreyyâ 'l-mudîe fi 'd-durûsi 'l-'arûdiyye* (Beyrut: y.y., ts.), 4-10; Selahattin Fettahoğlu, "Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/64 (2019), 47.

⁷⁰ bk. Galâyânî, *es-Süreyyâ 'l-mudîe*, 5-12; Fettahoğlu, "Arap Aruzu", 47-48, 50.

⁷¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 598-601.

⁷² Abbas Tevfik, *el-Esâsü 'l-müeyesser fi 'l-'arûdi ve 'l-kâfiye* (b.y.: Dâru Nâşirî li'n-Neşri'l-İlkitirûnî, 2014), 42.

⁷³ krş. Galâyânî, *es-Süreyyâ 'l-mudîe*, 14-15; Fettahoğlu, "Arap Aruzu", 57.

مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُتَقَاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ	Kâmil vezni
00//0/0/ 0//0/// 0//0/0/ 0//0/0/	Aruzda simgesel gösterimi

Tam kâmil bahri altı cüzden meydana gelir. İki ‘arûz ve beş darba sahiptir. Birinci ‘arûz olan مُتَقَاعِلُنْ cüzünün üç darbı vardır: فَعْلُنْ، فَعْلَاتُنْ، مُتَقَاعِلُنْ. İkinci ‘arûz olan فَعْلُنْ cüzü, birisi فَعْلُنْ diğeri فَعْلُنْ şeklindeki iki tef‘ileden biriyle beraberlik eder. Meczû olarak da gelebilen bu bahir, bu durumda مُتَقَاعِلُنْ tef‘ilesinin dört defa tekrarlanmasıyla kendini gösterir. Meczû kâmil bahrin مُتَقَاعِلُنْ şeklinde bir ‘arûzu, bu ‘arûzun da dört darbı bulunur: مُتَقَاعِلَاتُنْ، مُتَقَاعِلُنْ، مُتَقَاعِلَاتُنْ، فَعْلَاتُنْ. Diğer yandan kâmil bahrin meczû kısmında مُتَقَاعِلُنْ tef‘ilesi, مُسْتَفْعِلُنْ şeklini alabilir. Yine buradaki مُتَقَاعِلَاتُنْ darb tef‘ilesi مُسْتَفْعِلَاتُنْ şeklinde değişebilir.⁷⁴ Şu hâlde yukarıdaki âyet kısmı, meczû kâmil bahrinde olup ilk iki tef‘ileyi karşılayan مُتَقَاعِلُنْ cüzü, مُسْتَفْعِلُنْ şeklini almıştır. Ayrıca buradaki مُتَقَاعِلَاتُنْ darb tef‘ilesi مُسْتَفْعِلَاتُنْ şeklinde değişmiştir. Buna göre ilgili âyetteki bölüm, meczû kâmil bahrin ‘acüz şatırına denk gelmektedir.

دَانِيَّةٌ عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَذَلُّبًا	Âyet (el-İnsân 76/14)
مُفْتَعِلُنْ مَفَاعِلُنْ مَفَاعِلُنْ مَفَاعِلُنْ مَفَاعِلُنْ مَفَاعِلُنْ	Recez vezni
0/0/0/ 0//0// 0//0// 0//0// 0//0// 0//0//	Aruzda simgesel gösterimi

مُفْتَعِلُنْ tef‘ilesinin altı defa tekrar edilmesiyle meydana gelen tam recez bahrinin, مُفْتَعِلُنْ şeklinde bir ‘arûzu, bu ‘arûzun da مُفْتَعِلُنْ ve مَفَاعِلُنْ diye iki darbı bulunmaktadır. Bu bahirde مُفْتَعِلُنْ tef‘ilesi, مَفَاعِلُنْ veya مُفْتَعِلُنْ şekline dönüşebilir.⁷⁵ Bu bilgiler ışığında yukarıdaki âyetin, darbı مَفَاعِلُنْ tef‘ilesinde olan, geriye kalan beş مُفْتَعِلُنْ şeklindeki tef‘ilelerinden birincisinin مُفْتَعِلُنْ, diğerlerinin ise مَفَاعِلُنْ kalıbına değişen recez bahrindeki bir beyite denk düştüğü ortaya çıkmaktadır.

وَأْمَلِي لَهُمْ إِنْ كَيْدِي مَتِينٌ	Âyet (el-Arâf 7/183; el-Kalem 68/45)
فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ	Mutekârib vezni
0/0// 0/0// 0/0// 0/0//	Aruzda simgesel gösterimi

Mutekârib bahrin tam şekli, فَعُولُنْ tef‘ilesinin sekiz defa tekrarlanmasıyla meydana gelir. Bu durumda sadece فَعُولُنْ şeklinde olan ‘arûz tef‘ilesinin darb tef‘ileleri dört şekilde gelir:⁷⁶ فَعُولُنْ، فَعُولُنْ، فَعُولُنْ، فَعُولُنْ. Buna göre yukarıdaki âyet, son tef‘ilesinin فَعُولُنْ şeklinde olduğu mutekârib bahrinden sadır veya ‘acüz kısmına denk gelmektedir.

Bu ve bunun gibi aruz vezinlerine denk gelen Kur’anî ibarelerin varlığı üzerinden “Kur’an’da şiir vardır.” yargısına varmak doğru değildir. Zira Sekkâki’nin de benimsediği görüşe göre şairin henüz şiiri oluşturmaya başlamadan önce vezne yönelmesi yani onu hangi vezinde oluşturacaksa o vezni bilinçli olarak göz önünde bulundurarak şiiri oluşturmaya başlaması, yanı sıra başlamış olduğu vezni şiirin sonuna kadar kasıtlı bir şekilde sürdürmesi, şiiri

⁷⁴ Galâyânî, *es-Süreyyâ l-mudîe*, 24-26.

⁷⁵ Galâyânî, *es-Süreyyâ l-mudîe*, 27-29.

⁷⁶ bk. Galâyânî, *es-Süreyyâ l-mudîe*, 40-41; Yasir Kadîrî, *el-‘Arûdü l-müeyesser* (b.y.: er-Râbitatü’s-Şi’riyyetu l-‘Arabîyye, 2021), 23.

şiiir yapan ana unsurlardır. Öte yandan Sekkâkî bir şiiirin en az üç beyitten oluşması gerektiğini benimsemektedir. Bu yönüyle nazmı i'câz seviyesinde belagata sahip Kur'an'daki kimi âyetlerin veya âyetlerdeki bazı bölümlerin oluşumunda bu bilinç ve kasıt söz konusu olmadığından, ileri sürülen Kur'anî ibarelerin şiiir olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Kaldı ki edebi kaygı taşımayan normal konuşmalardaki terkiplerin de kimi vezinlere denk düştüğü görülebilir. Sekkâkî, vezinlere uyumlu olmalarından yola çıkarak o terkiplerin şiiir sayılması- nın akıl kârı olmadığını belirtmektedir. Diğer yandan o, aruz vezinlerine denk düşen Kur'an'daki ibarelerin azlığına dikkat çekerek kahir ekseriyetinin böyle olmadığı gerçeğinden hareketle ilgili ibareler şiiir farz edilse dahi Allah Teâlâ'nın peygamberine şiiir öğretmediğini vurgulayan âyetin böyle bir durumu ifade etmede vakıya muhalif olmadığını dile getirmektedir. Zira bu durumda nicel olarak âyetlerin vezinlere denk gelmesindeki azlık önemslenmemiş, kahir ekseriyete itibar edilmiştir.⁷⁷

2.5. Ögelik Durumuna Aykırılık

Sekkâkî, irab/ögelik durumu açısından kimi âyetlerin cümle kuruluşuna itiraz edip Kur'an'a saldıranların itirazlarının doğru olmadığına ve onları böyle bir yanılsa sevk eden amilin, nahiv ilmine dair bilgilerindeki eksiklik olduğuna dikkat çekmektedir. Abbasi şairi Ebû Nüvâs'a (ö. 198/813 [?]) ait kasideden "Bazı şeyler duymuşsun ancak birçok şey gözünden kaçmış." anlamındaki şatır zikrederek bu duruma gönderme yapmakta, ayrıca "Nahiv ilmine hizmet et de bunların hepsinin doğrusunu sana öğretsin!" şeklindeki yönlendirici ve bir bakıma alaycı bir üslupla itiraz edenlerin bahsedilen âyetlere ilişkin değerlendirmelerindeki gramatik tahlillerinin yanlışlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda itiraz edenlerin itirazına konu olan dört âyet zikreder ve itiraz noktalarını aktarır. Bununla beraber bu itirazlara cevap vermediği görülür.⁷⁸ Bu duruma, yapılan itirazları cevap vermeye kayda değer bulmaması muhtemeldir veya itirazları, basit seviyede gramer bilgisine sahip olan herkesin cevap vereceği nitelikte değerlendirmiş olabilir yahut itiraz noktalarına yapılacak gramatik tahlillere ilişkin söz çok uzayacağı öngörüsüyle, eserinin hâtime bölümünü de sözü uzatmaya uygun bulmadığından bu noktaları zikretmekle yetinmeyi tercih etmiş olabilir.

Tâhâ sûresinin 63. âyetindeki {إِنْ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ} "Onlar iki sihirbazdan başka bir şey değil!" ifadesinde yer alan işaret isminin هَٰذَا şeklinde olması lazımdır. Zira bu kelime, şeddeli yapıdan sükunlu yapıya değişmiş şekliyle fiile benzetilen harflerden إِنْ edatının ismi olduğundan nasb konumundadır. Nasb konumunda olan ikil işaret ismi de هَٰذَا şeklinde kullanılmaktadır.⁷⁹ Âyetteki ilgili ifadeyi kıraat imamlarından Hafs (ö. 180/796), إِنْ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ şeklinde İbn Kesir (ö. 120/738) ise هَٰذَا لَسَاحِرَانِ olarak okumuştur. Her iki ifadeye göre إِنْ harfi, sükunlu yapısıyla gelince ismini nasb haberini ref konumuna getirme zorunluluğu ortadan kalkmış ve kendisinden sonra gelen isimler, mübtada ve haber şeklinde bulunmuştur. Öte

⁷⁷ Sekkâkî, *Miftâh*, 515-517, 618-619.

⁷⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, 709-710.

⁷⁹ Sekkâkî, *Miftâh*, 586.

Munsarif olmadıklarından dolayı tenvin almaması gereken İnsân sûresinin 4. âyetindeki {سَلَّاسِلَ} ve 15. ve 16. âyetlerindeki {قَوَارِيرَ} kelimeleri tenvinli okunmaktadırlar.⁸⁷ Kıraat imamlarından Nâfi' (ö. 169/785), Kisâî (ö. 189/805), Halef b. Hişâm (ö. 229/844) ve Âsım'ın râvisi Ebu Bekir b. 'Ayyâş (ö. 193/809) {سَلَّاسِلَ} kelimesini tenvinli, diğerleri ise tenvinsiz okumuşlardır. Öncesi ve sonrasında nasb konumunda bulunan tenvinli kelimelere telaffuzda uyum sağlaması, kendisi de nasb konumunda olan ilgili kelimenin tenvinli okunmasının yönü olarak gösterilir. Gayr-ı munsarif kelimeleri tenvinli okuyan kimi Arap kabilelerinin telaffuzuna uygun gelmesi, bu husustaki diğer bir yöndür. Ayrıca bu kelime, gayr-i munsariflik illeti olarak gösterilen son çoğul kalıplarından (siyagu münteha'l-cümü') فَعَاعِل yapısı üzerinedir. Bunlardan sayılan bazı kalıpların az da olsa düzenli eril çoğul (صَوَاجِب-صَوَاجِبَات) veya düzenli dişil çoğul (أَيَّامِن-أَيَّامِنِينَ) yapılarında kullanılabilmesi, gayr-ı munsariflik illetini zayıflatan unsur olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu gramatik durum da söz konusu kelimenin tenvinli kullanılışının başka bir yönü olarak önümüzde durmaktadır.⁸⁸ İlgili kelimenin tenvinli okunmasının yönü olarak serdedilen bu maddeler, İnsân sûresinin 15. ve 16. âyetlerinde geçen {قَوَارِيرَ} kelimesinin tenvinli okunuşu için de zikredilirler.⁸⁹

Son tahlilde Kur'an'a saldıranların yukarıda zikredilen âyetlere ilişkin cümle kuruluşuna yaptıkları itirazlar, yaygın olmayan öge tahlilleri kapsamındaki bilgi yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu da onların nahiv ilmindeki müktesebatının eksikliğini göstermektedir. Dolayısıyla ilk bakışta cümledeki konumuna göre uygun bir irapla gelmediği sanılan âyetlerdeki kimi kelimelerin, nahiv ilminde makul yorumlarının olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.6. Anlamda Çelişki

Sekkâkî, Me'âric sûresi 4. âyetteki elli bin yıl anlamına karşılık gelen {خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ} ifadesinin, kıyametin dünyadaki zamanın sene bazlı hesaplama cinsinden toplam miktarına delalet ettiğini belirtmektedir. Kur'an'da kıyametin bu uzun sürecinde kulların karşı karşıya kalacakları hâller, farklı kesitler olarak muhtelif âyetlere konu olmuştur. Mesela Rahmân sûresi 39. âyette insanlara ve cinlere günahları hakkında soru sorulmayacağı ifade edilmektedir. Bu minvalde bir anlam da Kasas sûresi 78. âyette geçmektedir; "...*Günaha batmış kimse-lere günahları sorulmaz.*" Buna karşılık başka âyetlerde kullara yaptıkları şeylerden hesap sorulacağı anlatılmaktadır. Hicr sûresi 92. ve 93. âyetlerde yaptıklarından dolayı kulların soruguya çekileceği, A'râf sûresi 6. âyette ise kendilerine peygamber gönderilenlerin Allah tarafından gelen tebliğ ve davetlere nasıl karşılık verdikleri ve gönderilen peygamberlerin ümmetleri tarafından bu hususta teslimiyetle icabet edilip edilmediklerine ilişkin soru sorulacağı bildirilmektedir. Sonuçta kıyamet sürecinin farklı iki durumunu anlattığından dolayı bu iki âyet grubu arasında tenakuz yoktur.⁹⁰

Aşağıdaki tablolarda ilk görünüşte aralarında çelişki izlenimi veren başka âyetlere yer verilmiştir:

⁸⁷ Sekkâkî, *Miftâh*, 710.

⁸⁸ bk. 'Ukberî, *Tibyân*, 2/257-258; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/596-599.

⁸⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/508.

⁹⁰ Sekkâkî, *Miftâh*, 595-596.

I. Grup	II. Grup
قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعْدِ “Allah şöyle buyurur: Benim huzurunda tartışıp durmayın. Daha önce sizi uyarımıştım.” (Kâf 50/28)	ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ “Sonra sizler kıyamet günü rabbinizin huzurunda tartışıp duracaksınız.” (el-Mürselât 77/31)
هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ “O gün inkârcılar artık konuşamazlar.” (el-Mürselât 77/35)	فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ “O müşriklere şöyle diyeceğiz: [Benden başkasına ibadet etmenizle ilgili] kanıtınızı getirin haydi!” (el-Kasas 28/75)
	يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا “O gün herkes kendini savunmaya çalışacaktır.” (en-Nahl 16/ 111)

İki âyet grubuna ilk bakıldığında aralarında anlam bakımından bir çelişki olduğu izlenimi görünse de gerçekte böyle değildir. Zira bu âyetler, kıyamet sürecinde gerçekleşecek farklı kesitler sunmaktadırlar; mazlumlar ile zalimler bir araya geldiğinde tartışacaklar ve herkes kendini savunmaya çalışacak ancak aralarında hüküm verildikten sonra bu tartışmaya son verilecek ve onlara: Artık bunu sürdürmeyi kesin! Susun! Hiçbir mazeret öne sürmeyin! Zaten sürseniz de size hiçbir faydası olmayacaktır, denilecektir.⁹¹

I. Grup	II. Grup
أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ “Birbirlerine dönüp sorarlar.” (es-Sâffât 37/27, 50; Tûr 25)	فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ “Sûra üflendiği vakit artık aralarında ne akrabalık bağları kalacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!” (el-Mü’minûn 23/101)

Burada da ilk görünüşte birinci gruptaki âyetlerin içerdiği anlamın ikinci grupta yer alan âyetin anlamına zıt olduğu akla gelir. Hâlbuki birinci gruptaki âyetler, bulundukları siyak itibarıyla diğer âyetten farklı bir anlam barındırmaktadırlar; Sâffât sûresi 27. âyetinde inkârcıların birbirlerini suçlayacakları anlatılırken Sâffât sûresi 50. ve Tûr sûresi 25. âyetlerde cennet ehlinin sohbet ettikleri esnada karşılıklı konuşmaları hikâye edilmektedir. Mü’minûn sûresi 101. âyetinde ise sûra üflendiğinde insanların karşılaşacağı dehşet verici manzara tavsif edilmektedir. Buna göre artık herkes kendi derdine düşecek ve birbirlerine soru sorma gibi basit bir eylemi bile yerine getiremeyeceklerdir.⁹² Neticede kıyametin bir anda olup bitecek bir süreç olmadığı, bu süreçte birden fazla makam/durak ve nokta bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Zahirde aralarında çelişki olduğu izlenimi veren âyetler kıyametten bahseden âyetlerle sınırlı değildir. Hz. Musa’nın (a.s.) sihirbazlarla olan mücadelesinde esasının kimi âyetlerde

⁹¹ Sekkâkî, *Miftâh*, 596.

⁹² Sekkâkî, *Miftâh*, 596.

büyük yılan manasında {تُعْبَانُ} bazılarında da kemiksiz küçük yılan anlamında {جَانُّ} şeklinde ifade edilmesi, asadan yılanı dönüşen varlığın büyük de olsa onun kıvraklığına ve hareketteki hafifliğine işaret etmek içindir. Dolayısıyla bu konuya ilişkin, kimi âyetlerde ortaya çıkan yılanın büyüklük niteliğine kimisinde de onun hareketteki seriliğine dikkat çekilmiştir.⁹³

Tüm bu anlatılanlardan ortaya çıktı ki Kur'an'a saldıranların, aralarında çelişki olduğu iddiasıyla zikrettikleri âyetlerde gerçekte bir çelişki yoktur. Zira çelişiklik ilişkisinden bahsedilmek için iki önerme arasında zaman, mekân ve gaye gibi unsurlarda birlik şarttır. Bu gibi âyetlerde bu unsurlarda birliğin olmadığı ortadadır. Sekkâkî, onların bu ve bunun gibi âyetleri çelişkili görmelerini âyetlerin doğru anlaşılmasına ilişkin metodoloji ve birikimlerinin son derece zayıflığına bağlamaktadır.

2.7. Vakıya Muhalefet

A'râf sûresi 11. âyetin (...وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ) “Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ diye emrettik.” harfi tercümesine bakarak Kur'an'a saldıran kimseler, âyetteki içeriğin gerçekte bağdaşmadığını öne sürmektedirler. Zira buna göre Allah Teâlâ'nın meleklerden Hz. Âdem'e (a.s.) secde etmelerini emretmesi, onun dışındaki insanları yaratması ve onlara şekil vermesinden sonradır. Bu, vakıya ters düşen yanlış bir bilgidir. Dolayısıyla böyle bir bilginin Allah'a nispet edilmesi doğru değildir.⁹⁴

Sekkâkî, söz konusu âyeti referans göstererek Kur'an'ın gerçeğe aykırı bilgi içerdiği iddiasında bulunan saldırganların böyle bir yanlış düşmelerini âyetten kastedilen anlamı bilmemelerine bağlamaktadır. Zira burada amaçlanan anlamın, “Biz babanız Âdem'in yaratılmasını takdir ettik,⁹⁵ sonra ona şekil verdik, sonra da meleklerle: Ona secde edin, diye emrettik.” şeklinde olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶ Böylece âyette iki muzâfın düşürüldüğüne dikkat çekmekte ve ibarenin gramatik tahlilde şu şekilde kurulduğuna işaret etmektedir: ... خَلَقْنَا أَبَاكُمْ ثُمَّ ... صَوَّرْنَا أَبَاكُمْ. Şu hâlde âyet, ilk insandan ve dolayısıyla insan türünün varlık sahasına çıkmasından bahsetmektedir. Nitekim âyetin devamında meleklerin ilk insan olan Hz. Âdem'e secde etmeleri emredilmektedir. Öte yandan ilgili mananın böyle bir üslupla karşılanmasında, kullanın hayata adım atma nimetine karşılık onları yokluktan varlığa çıkaran Allah Teâlâ'ya şükretmelerine davet yatmaktadır.⁹⁷

Buna benzer kullanımın Kur'an'da çokça bulunduğunu hatırlatmak gerekir. Mesela Hâkka sûresi 11. âyette Hz. Nuh (a.s.) döneminde gerçekleşen tufandan kurtarılan inananların gemiye bindirildiği anlatılırken hitap nüzul dönemindekilere yöneltilerek harfi tercüme şeklinde “Sizi gemide taşıdık.” meâlindeki {حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ} ifadesi kullanılmıştır. Hâlbuki gemi-

⁹³ Sekkâkî, *Miftâh*, 598.

⁹⁴ Sekkâkî, *Miftâh*, 598.

⁹⁵ bk. Cârullah ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/264.

⁹⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, 598.

⁹⁷ bk. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkâdir b. Muhammed b. 'Âşûr, *Tahrîru'l-mâ'na's-sedîd ve tenvîru'l-'akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd* (Tunus: ed-Dârü't-Tûniyye li'n-Neşr, ts.), 8(2)/37-38.

de taşınanlar onların ataları ve dedeleridir. Yine Bakara sûresinin 49, 50, 55, 56, 57, 61, 72, 84, 92 ve 93. âyetlerde Hz. Musa (a.s.) dönemindeki İsrâiloğullarından/Yahudilerden söz edilirken ifadenin Allah Resulü dönemindeki Yahudilere hitaben “siz” şeklinde tercih edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu âyetlerde anlatılanların vakıya muhalif olmadığı ortaya çıkar-ken diğer taraftan cümle kuruluşunda böyle bir üslup tercih edilmesinin edebi bir inceliğe dayandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Sekkâkî'nin kendi döneminde Kur'an'a yapılan saldırılara verdiği cevapları konu edinen, İslami ilimler tasnifinde de tefsir ilminin bir alt dalı olarak konumlandırılan *def'u metâ'ini'l-Kur'an*'ı incelenmiştir. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin son kısmında yer verdiği bu cevaplar, Taşköprizâde Ahmet Efendi tarafından yeterli görülmüş ve bu disiplin için önemli bir içerik olarak gösterilmiştir. Bu saldırılara karşı verilen cevaplar, erken dönemlerden itibaren *Ulûmü'l-Kur'an*'ın bir alt dalı olan *müşkilü'l-Kur'an*'ın bir bölümü olarak ele alınırken 9/15. yüzyılda ilk defa Osmanlı ulemasından Molla Lutfî tarafından ilgili disiplinin ihdas edilmesiyle cevapların ilimler tasnifinde müstakil bir ilim dalı altında işlenmesinin önemine işaret edilmiştir. Bu, aynı zamanda disiplinindeki içeriğin *müşkilü'l-Kur'an*'dan ayrılmasına yönelik bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Molla Lutfî'den sonra Taşköprizâde, Mehmed Şâh Fenârî ve Mehmed Emin Şîrvânî yaptıkları ilimler tasnifinde bunu müstakil bir ilim olarak zikretmişlerdir. Şu hâlde *müşkilü'l-Kur'an* Müslümanların zihninde aralarında çelişki var olduğu sanılan âyetleri makul bir şekilde yorumlanmayı konu edinirken *def'u metâ'ini'l-Kur'an*'da gayri müslimlerin Kur'an'a saldırıları ve onlara karşı verilecek cevaplar ele alınır. Bahsedilen nitelikteki âyetler her iki disiplinde incelenmeye elverişli ise de “İslam ve gayri İslam” kaydı bu iki disiplini birbirinden tefrik etmede önemli bir noktadır. Öte yandan gayri müslim akımların Kur'an'a saldırıları, lafız ve anlam bakımından âyetler için öne sürdükleri iddialarla sınırlandırılmamalıdır. Bu yönüyle *def'u metâ'ini'l-Kur'an*'ın daha geniş bir alana sahip olduğu söylenebilir.

Sekkâkî döneminde Kur'an'a saldıranların ileri sürdükleri iddiaların; “Kur'an'da Arapça dışında yabancı kökenli bazı kelimeler bulunmasının, Kur'an'ın kendisini açık seçik Arapça'ya sahip olması nitelemesine ters düştüğü”, “Kur'an'da lafız ve anlamların tekrarlanmasının yanında müteşâbih kelimelerin varlığının, Kur'an'ın i'câz meselesiyle bağdaşmadığı”, “Kur'an'ın ibarelerine benzer ibareler getirmenin imkânsız olmadığı”, “kıraatlerdeki farklılıkların onun ilahi vahiy ürünü olmasını ortadan kaldırdığı”, “bazı kelimelerin Arapça cümle kuruluşunda iraba aykırı gelmesi”, “Kur'an'ın şiir olmadığı vurgusuna karşılık kimi âyetlerin aruz vezinlerine denk düştüğünün tespit edilmesi”, “bazı âyetler arasında anlam bakımından çelişki bulunması” ve “kimi âyetlerde anlatılanların gerçeğe muhalif olması” etrafında olduğu görülmüştür. Sekkâkî, bu iddiaları ileri sürenlerin, Kur'an'ı lafız ve anlam bakımından analiz ederlerken onun daha iyi anlaşılması için Müslümanlar tarafından geliştirilen alet/vasita ilimlerine vukufiyetlerinin yetersizliğini, dolayısıyla da âyetleri tahlil etmede yöntem sorunlarının olduğunu genelde alaylı ve sert bir üslupla gözler önüne sermiştir.

Öte yandan bu disiplin altında Kur'an'a ilişkin ileri sürülen iddialar her zaman gündeme getirilmektedir. Nitekim ara ara farklı mecralarda Kur'an'a karşı hasmane tutumlar müşahede edilmektedir. Bu bakımdan halkın inancını ve dine ilişkin faaliyetlerini tashih etmede bireyler yetiştirme sorumluluğu da olan İslami İlimler/İlahiyat fakültelerinde işlenen Kur'an ilimleri veya tefsir derslerinin sistematik olarak ilgili disiplinin muhtevasıyla zenginleştirilmesinin önemi fark edilmiştir.

Kaynakça

- Arpa, Abdulmuttalip. “Ta’rîb ve Kur’an’daki Varlığı Meselesi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/1 (2010), 87-116.
- Arslan, Sami. *Molla Lutfi’nin İlimlerin Tertibine Dâir er-Risâle fi’l-‘Ulûmi’ş-Şer’iyye ve’l-‘Arabiyye Adllı Eseri ve Haşiyesi: Metin-Tercüme-Değerlendirme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Dinler, Murat. “Müşkilü’l-Kur’ân”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (2018), 315-356.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*. thk. Sıtkı Muhammed Cemil. Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.
- Fenârîzâde, Mehmed Şâh b. Muhammed b. Hamza. *Enmûzecu’l-‘ulûm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 02783, 1b-118a.
- Fettahoğlu, Selahattin. “Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/64 (2019), 46-66.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü’l-muhît*. ed. Muhammed Naîm Araksûsî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 7. Basım, 2003.
- Galâyânî, Mustafa b. Muhammed Selim. *es-Süreyyâ’l-mudîe fi’d-durûsi’l-‘arûdiyye*. Beyrut: y.y., ts.
- İsfahânî, Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb. Mısır: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, 3. Basım, 2013.
- İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân. *el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzî’l-kırâât ve’l-izâh ‘anhâ*. thk. Muhammed Abdülkadir ‘Atâ. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân*. Beyrut: Dârü’l-Mektebeti’l-‘İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkâdir b. Muhammed. *Tahrîrû’l-mâ’na’s-sedîd ve tenvîru’l-‘akli’l-cedîd min tefsîri’l-kitâbi’l-mecîd*. Tunus: ed-Dârü’t-Tûnisîyye li’n-Neşr, ts.
- Kadîrî, Yasir. *el-‘Arûdû’l-müeyesser*. b.y.: er-Râbitatü’ş-Şi’riyyetü’l-‘Arabiyye, 2021.
- Kahveci, Niyazi. “Kur’an Kaynağı ve Oryantalizm”. *Diyanet İlmi Dergi* XXVII/4 (1991), 293-307.
- Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. İstanbul: İsam Yayınları, 18. Basım, 2021.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed. *İ’râbu’l-Kur’ân*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1421.
- Sekkâkî, Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu’l-‘ulûm*. thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2000.
- Semîn el-Halebî, Şihâbeddin Ahmed b. Yûsuf. *ed-Dürrü’l-masûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed Harrât. Dımaşk: Dârü’l-Kalem, ts.
- Süyûtî, Celaledin Abdurrahman. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim. Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyye el-‘Âmme li’l-Kitâb, 1973.

- Şirvânî, Sadreddinzâde Mehmed Emin. *el-Fevâidü'l-hâkâniyye: Şirvânî'nin Bilimler Tasnifi*. ed. Ahmet Kamil Cihan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-'İlmiyye, 1985.
- Tevfik, Abbas. *el-Esâsü'l-müeyesser fî'l-'arûdi ve'l-kâfiye*. b.y.: Dâru Nâşirî li'n-Neşri'l-İlktirûnî, 2014.
- 'Ukberî, Muhibbiddin Abdullah el-Hüseyn. *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. b.y.: İsa el-Halebî ve Ortakları, ts.
- Yerinde, Adem. "İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler Ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 29-61.
- Zemahşerî, Mahmud b. Amr. *Esâsü'l-Belâga*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed İbrahim Ebü'l-Fazl. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, 1957.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Sabahattin GÜMÜŞ

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.